

Tradiziuns vivas – glista communabla dals chantuns da la Svizra Centrala, part 2

Mitus da la liberaziun

Il raquint cumplessiv da las acziuns da liberaziun en Svizra Centrala sa manifestescha per l'emprima giada en il Cudesch alv da Sarnen che datescha dal 1470. L'istoriografia nazionala dal 19avel e 20avel tschientaner n'ha betg mo procurà per la popularizaziun da questa tradiziun en tut il pajais, mabain er per sia forza emozionala ed intellectuala.

En el decurs dals ultims 50 onns è la mitologia da la liberaziun ida en decadenza. Istorichers spezialisads èn oz perina che las numerosas allianzas ch'en vegnidas fatgas en il 13avel tschientaner en la Svizra Centrala avevan cunzunt la fina-mira da mantegnair la pasch e betg da cuntascher la libertad. Tuttina è l'idea dals cumbats eroics per la liberaziun restada francada en la memoria collectiva. Ed er sche la tradiziun dals mitus ha lieu en scola mo pli per part en conguial cun pli baud, sa mantegna en l'identitat politica e culturala da blers abitants da la Svizra Centrala l'idea che l'amur per la libertad, la voluntad d'independenza e da la prontidad da sa defender sajan elements characteristics da lur esser ed er che questas characteristics sajan preschentas e cumprovadas istoricamain. Senza dubi

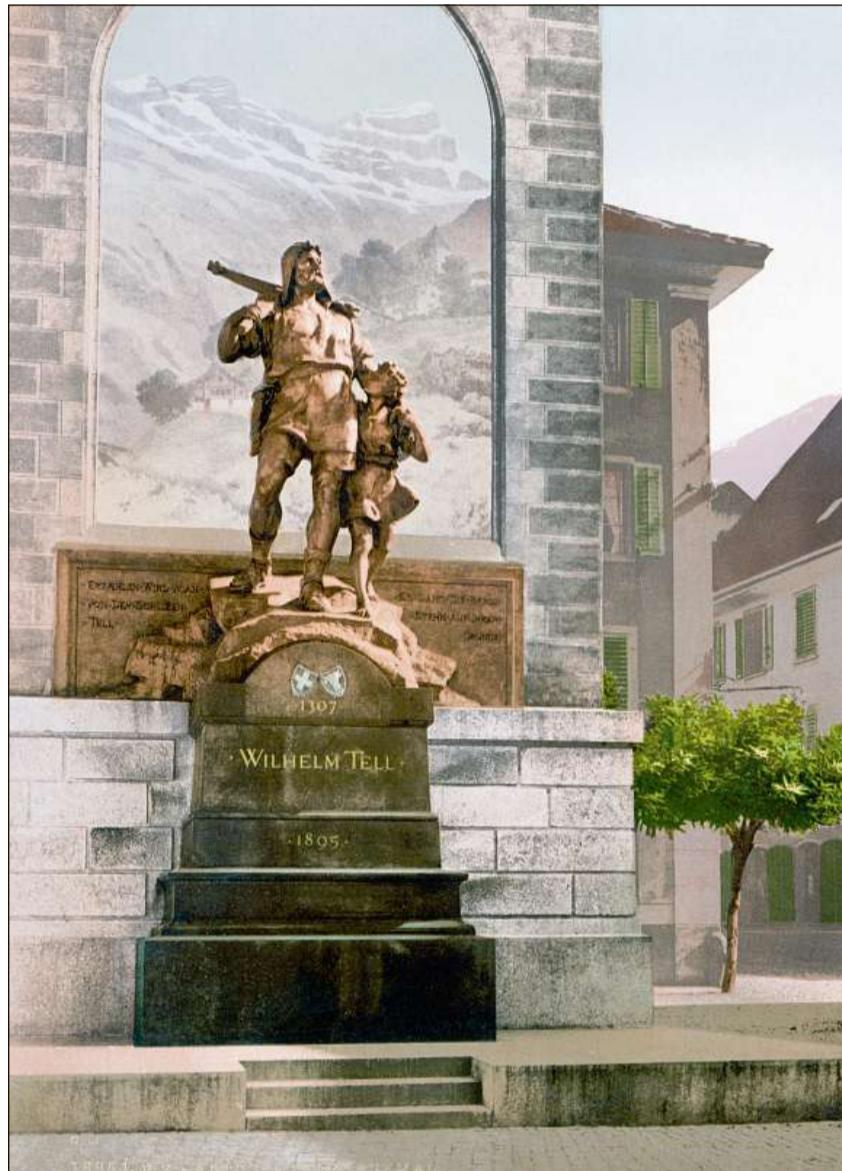
han questas ideas puspe stgaffi novas realitads. Fin oz vegnan per exempl celebradas tradiziuns fitg populares per rinforzar questas ideas sco commemoraziuns da battaglias (Morgarten, Sempach) u tirs chamesters istorics (Allweg, Entlebuch, Morgarten, Rütti, Sempach).

Istorgias da spierti

Istorgias da spierti che fan barlot èn tradiziuns narrativas viventas en la Svizra Centrala. Els cumparan mintgamenai en in lieu ch'exista en realidad en ils conturbs dal mintgadi. Las personas ch'en pertut-gadas dal striegn existan u èn mortas (cuntrari a la gronda part da las ditgas e da las legendas, nua che las personas n'existan betg en realidad). En il center da las istorgias stat la descripzion d'in fenomen che vegn interpretà sco surnatural e che s'exprima en tuns, en moviments u en appariziuns visualas che na sa laschan betg declarar en moda razionala. Quests fenomens vegnan attribuids ad olmas da personas ch'en mortas e che na pon savens betg vegnir identifitgadas pli deta-giadamen. Discurrer en la publicidat davart appariziuns da spierti e da striegn è tabuisà. La tradiziun ha lieu cunzunt en il streng ravugl da la famiglia u dals amis.

Istorgias dal fraudulader

L'onn 1899 ha in chatschader da la Sutsilvania sajettà en l'asil da selvaschina sin la Gruobialp en il chantun Sutsilvania dus guardiaselvaschina ch'al avevan tra-plà en flagranti cun plirs chamutschs fraudulads. Suerter quest malfatg ha el pudi fugir a l'exterior, nua che ses fastiz èn sa pers. A las autoritads giudizialas da la Sutsilvania n'esi betg gareggià da pur-

Monument da Tell ad Altdorf. Fotografia da ca. 1900.

tar devant dretgira l'assassin. Quest cas criminal n'ha betg mo fatschentà la gieud da quel temp, mabain er las generaziuns suandantas. Cun il temp è sa furmà or dals fatgs, or da las suposiziuns ed or da las interpretaziuns in construct d'istorgias che vegnan dadas vinavant a buca en bleras famiglias fin al di dad oz. Entant existan bleras versiuns e variantas. In stimul impurtant en ils process cuntuants da la transmissiun da las istorgias èn stads ils cedeschs davart l'assassinat ch'en vegnids publitgads adina puspe durante l'entir 20avel tschientaner. Entant èn avant maun trois romans, dus tocs da teater en dialect cun totalmain trois in-scenaziuns, in raquint en trois ediziuns sco er in studi istoric scientific. Tut questas ovras han mintgamenai dà novs impuls ed han furnì puncts de referencia per turnar a raquintar l'istorgia dal fraudulader. I dat en egl che bunamain tut ils auturs dals cedeschs derivan da la Sutsilvania. Evidentamain era il basegn da la sociedad da sa fatschentar cun ils eveniments qua il pli grond. Ils temas centrals da las ovras èn la finala adina stadas dumondas umanas fundamentalas sco culpa, giustia, chasti, expiaziun e perdun.

Surnums

Ultra dals nums uffizials, ch'en renconuschihs dal stadi e che sa basan sin prenumbs e sin nums da famiglia, exista en las

parts ruralas da la Svizra Centrala in segund sistem da numbs tradiziuni ch'ils indigen - cunzunt quels ch'en naschids avant l'onn 1960 - dovràn fin oz. Quest sistem sa basa sin surnums che vegnan dadas a singulas personas, a famiglias u ad entiras raits da parentella. Quai per in motiv fitg pratic: En blers vitgs ed abitidis, nua che raits da parentella fitg extenedidas han il medem num da famiglia e nua ch'ils prenumbs tradiziunals sa restrenchán ad in pèr paucs numbs da sòntgs, n'en ils numbs uffizials betg adat-tads bain per differenziar las singulas personas.

Sco basa per ils surnums servan toponyms, activitads marcantes u caracteristicas socialas e fisicas. Intginas da questas denominaziuns stigmatizeschan pli u main evidentamain las personas respectivas e na vegnan betg duvradas en lur preschientscha. Auters surnums èn elements nunproblematics da l'identidad personala che tutgan tar la vita da mintgadi da la persona respectiva. En circuls purils vegnan duvrads spezialmain savens surnums cumbinads cun toponyms. Quai mintgatant cun enumerar - sco complettaziun e sco precisaziun - entiras retschas d'antenats.

Savida da l'aura e dal clima

En l'epoca nua che las previsiuns da l'aura e las analisas dal clima vegnan fatgas sin basa scientifica èn las reglas da purs daventadas ina part da la folclora. Strusch in'emma na passa, senza ch'i na vegnia preschentà a la televisiun, en il radio u en la gasetta in proverbi da pli baud davart las regularidades presumtivas dal svilup da l'aura. Questas sabientschas renvieschan bain senz'auter ad experientschas ed ad enconuschihs purils tradiziunals, ston dentant er vegnir chapidas sco expressiuns litteraras ch'en caracterisadas in bun pau dal spiert da la romantica. Ultra da la stilisaziun burgaisa da las enconuschihs meteorologicas purils hai dentant adina er dà ina pratica popula da l'interpretaziun da l'aura. Quella è naschida tras il basegn essenzial da pudair calcular e planisar las lavurs agricu-

las, ed ella sa restrenscheva per il solit en il vair senn dal pled a l'orizont local. Formulada en scrit, dentant betg adina en furma elavurada, vegniva ella cunzunt en ils chalenders populars.

Fin oz fan bleras persunas da la Svizra Centrala lur atgnas observaziuns e prognosas davart l'aura e davart il clima - malgrà ch'ils raports meteorologics èn omnipreschents en tut las medias e malgrà las capacitads dals servetschs meteorologics profesionals. Ellas fan quai observond lur conturbs cun la flora e la fauna ed analisond fenomens da la natura: l'aurora ed il cotschen da la saira, il moviment dals nivels, il cumpartament dals animals u la sensibilitad per l'aura èn lur indicaturs. Ed en las stivas sa chatta er bain inqual «Wätterbüechli» che serva per la registrazion regulara da datas ed observaziuns.

Scienza d'ervas en las claustras da mungias

En indesch claustras da mungias da la Svizra Centrala han las soras agens ierts d'ervas. Er sche la grondezza e las plantas dals singuls ierts sa differenzieschan ed er sche la cultivadras appartegnan a diffe-rents uredens, sa lascha la substanza da questi ierts encleger mo en dimensiuns istoric-culturalas. Cur che Benedetg da Nursia ha fundà entorn l'onn 527 ina claustra sin il Monte Cassino en l'Italia dal Sid, ha el obligà ils munts da tgirar ils malsauns, ed el ha er previs il personal e l'infrastructura necessaria. Perquai ch'ils benedictins appartegnevan a partir dal 8avel tschientaner als uredens dominants da la Baselgia, n'en lur enconuschihs da la medischina, che sa basavan sin la sciencia antica, betg mo sa de-rasadas sin l'entir continent europeic, mabain han insumma furmà la medischina occidentalda durant l'entir temp medieval. Già da la bell'entschatta eran ierts d'ervas da las claustras da grond'impurtanza en quest sistem, sco furniturs d'ingredienzas essenzialas.

En la Svizra Centrala transmettan e tgiran cunzunt ils convents da dunnas fin oz la savida e la pratica d'emplantar, da racoltar e d'elavurar las ervas medicinalas. Questas activitads pon cumpigliant il mantegniment d'in iert cun bleras spezias d'ervas sco er la collezioni intensiva da talas ervas sin la prada alpina. Tut las claustras mainan ina butia, nua ch'ellas vendan ils products d'ervas ch'ellas produceschan sezzas.

Festa da frà Clau

Clau da Flia (1417–1487) era in pur da Sachseln ed il bab da diesch uffants, avant ch'el è sa retratg l'onn 1467 tut sulet en la chavorgia da Ranft per viver da là davent sco eremit. Già durant sia vita è el vegni caratterisà sco um sabi e devot, gea schizunt sco in songt vivent. Tant simpels purs sco er regents aristocraticas e politichers al dumandavan per ses cussegli fitg apprezzia. Già curt suenter la mort da frà Clau, sco ch'el vegniva numnà, han cumenzà ils emprims pelegrinadis a Sachseln ed a Ranft ed èn cumparids ils emprims tractats da pelegrinadi e las emprims biografias. L'onn 1649 ha Roma decidi la beatificaziun. Quel moment è vegnida fixada ina festa annuala da frà Clau ch'ha lieu ils 21 da mars, il di da sia mort.

Quest termin è daventà, ultra dal di commemorativ per la consecraziun dals anghels dad Einsiedeln (ils 14 da settember), en pauc temp il di da festa il pli impurtant da l'onn per ils catolics da la Confederaziun. Suerter la canonisaziun da frà Clau l'onn 1947 ha il Vatican spus-tà il termin per la festa sin ils 25 da settember. Dapi lura sa scuntran quest di d'atun, ch'è daventà en il chantun Sutsilvania in firà, plirs tschientis indigens e pe-legrins da lontan e da manaivel per in ser-

vetsch divin festiv ch'ha lieu en la basel-gia parochiala da Sachseln. Suerter la messa datti in aperitiv per il pievel cun accumpagnamenti musical. Bleras persunas visitan er la fossa da frà Clau e l'ermemtadi.

Teater laic en la Svizra Centrala

Il teater giugà da laics è derasà en tut la Svizra Centrala ed è francà fermamain en la sociedad. La mesadad dals chantuns ha dapli societads da teater che vischnancas (Sutsilvania, Sursilvania, Zug) ed er ils ulteriurs chantuns han quotas fitg autas. Ma la scena n'è betg mo caracterizada da quantitat, mabain er da qualitat. En blers vitgs ed en numerosas citadinas preschentan gruppazions excellentas producziuns che vegnan stimadas lunsch su-ror ils cunfins da l'atgna vischnanca. Per exercitar in toc, per crear las culissas u per organizar in program accumpagnant im-pundan ils participads bunamain tant temp sco quai ch'i vegn investi per inscenaziuns profesionals. Cun l'ir dal temp èn singulas tribunas sa sviluppadas ad in-stituziuns da teater da renum surregiunal, uschia per exempl il «Japanesen-spiel» a Swiz (dapi l'onn 1857), ils «Tell-Spiele» ad Altdorf (dapi l'onn 1899) u il «Einsiedler Welttheater» (dapi l'onn 1924).

La tradiziun da teater da la Svizra Centrala è caracterizada da la cultura catolica da l'inscenaziun. Gieus festivs religios vegnivan preschentads en moda pompusa gia durant il temp modern tempriv. A partir dal 19avel tschientaner è il plaschair da giugar teater vegnì insti-tuzionalisà en las societads da teater. En ina scena animada existan oz differentas spartas ina sper l'autra ed ina cun l'autra, sco la burlesca populara, il gieu su tschiel avert, il teater da tschaiver, il teater d'ope-retta u il teater pretensius d'amatus.

Urbarisaziun turistica da la cuntrada

En l'Europa è sa furmada a la fin dal 18avel tschientaner ina relaziun specifica envers la natura ch'è daventada essenziala per la vita moderna: l'urbarisaziun da la cuntrada a favor dal turissem, da l'alpinismem e dal passatemp. La regiun dal Lai dals Quatter Chantuns è stada confrun-tata da prim ennà cun quest svilup, e quai en in senn dubel: Per l'ina han ils emprims turists visità - ultra da la regiun dal Lai da Genevra e da la Surselva Berna - cunzunt er Lucerna, il Rigi ed il Pass dal Gottard; per l'autra han questas activitads gì per consequenza ina urbarisaziun incumparabile e minuziosa da la cuntrada. Per il temp tranter 1870 e 1950 è documentada ina seria da projects da piunier ch'han possibilità las purschidas turisticas fundamentalas ed elemen-taras, sco l'excusiun, la vista, il panorama u la variazion da scenarias en la cun-trada. Parallelamain a l'avertura dal trafic èn vegnidas construidas infrastructuras d'hotellaria, da sport e da divertimen-to.

Dapi la seconda mesadad dal 20avel tschientaner na vai betg pli per la realisa-zion d'ovras da piunier, mabain per il perfecziunament e per la concentraziun da las purschidas. L'appropriaziun da la cuntrada e da la natura per il turissem è ina pratica culturala immateriala ch'è francada dapi passa duatschent onns en la regiun da la Svizra Centrala e che ca-racterischescha l'economia, il mintgadi e la mentalidad dals umans.

La preschentaziun:
Dossier «Tradiziuns vivas da la Svizra Centrala».

Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=4162
www.chatta.ch

La regiun dal Rigi furma in exempl tempriv per l'urbarisaziun turistica da la cuntrada.

FOTO: HAPE BOLLIGER / PIXELIO